

ÚVODNÍ VÝKLADY.

I. O POJMU A DRUZÍCH HOSPODÁŘSTVÍ.

Slovem hospodařiti (hospodářství, hospodaření), přidržujeme-li se pouze podnětu a objektivního cíle, naznačujeme všechnu lidskou činnost, jejímž cílem jest opatření ukojení potřeb lidských zevními prostředky, t. zv. statky zevními.

Prostředky tyto nejsou lidem vesměs na snadě v libovolném množství, naopak, nabývání, udržování i rozhojňování jich, ano převahou již prosté upravení bezplatně přivlastnitelných darů přírody ve stav způsobilý k bezprostřednímu použití podmíněno bývá obětmi osobními (práce) i věcnými (kapitál). Člověk se snaží vésti si v těchto věcech účelně, t. j. na příklad nejenom si vybrati pro danou potřebu vhodné látky a nástroje, nýbrž zejména též upravovati všude oběti tak, aby byly co možno nejúčinnější, aneb jinak, aby se dosáhlo prospěchů (užitků) poměrně nejvyšších obětmi poměrně nejmenšími. V této snaze osvědčuje se t. zv. zásada hospodárnosti (Princip der Wirtschaftlichkeit). Není řečená snaha ničím jiným než osvědčením praktického rozumu naproti věcem, které pro naše potřeby na snadě jsou množstvím poměrně obmezeným. Tato snaha neovládá lidi pouze, když jde o činnosti směřující k opatření hmotných potřeb životních, ona panuje všude i v nejvlastnějších oborech práce duševní (na př. vyučování, vědeckého badání), kážde účelné opatření, rozdělení a upotřebení pomůcek atd. Třeba se tedy snaha řečená neuskutečňovala stejně vědomě, horlivě, aniž stejně úspěšně — protože i vůle i způsobilost k tomu u rozličných jednotlivců jest individuálně nestejná —, přece tak všeobecně a charakteristicky vystupuje ve všem konání, jež má za účel ukojení potřeb lidských zevními prostředky, že se počítá ku specifickým znakům hospodaření, aniž ji za takový uznávají i ti, kteří v jednáních svých konkrétních třeba i proti ní hřeší, t. j. „nehospodářsky“ si počínají.

Jiná stránka téže účelnosti jeví se v úkazech předvídané péče o budoucí úkoje potřeb. Čím více se člověk vzdaluje od prvotních nejprostších způsobů hospodaření, ve kterém obmezenému oboru hrubých ještě potřeb ponejvíce dostačuje pouhá okkupace volných

darů přírody pro bezprostředný úkoj (divá zvěř, rostliny divě rostoucí), tím většího významu nabývají v celém hospodářském ději předměty, jež neslouží úkoji bezprostředně, nýbrž jen prostředně, t. j. takové věci, pomocí jichž teprve se nabývají předměty bezprostředně upotřebitelné (nástroje, suroviny pro další zpracování, peníze ušetřené).

Proto vkládá se moment účelnosti zhusta i do samých definic hospodářství, když mluví se na př. o „záměrné“ nebo „účelné“ činnosti, která směřuje za opatřením zevních prostředků k ukojení potřeb, a pod.

Definice, které zahrnují v pojem hospodářství tuto účelnost neboli záměrnost, tedy již jakousi kvalifikaci činností, směřujících za uspokojením potřeb, neshodují se tedy ovšem vesměs a bezvýjimečně se všemi případy a výsledky skutečnosti.

Ony přibírají moment, který v lidské snaze po úkoji potřeb s rostoucím rozvojem intelligence a s rostoucí nadvládou člověka nad přírodou nabývá celkem stále větší platnosti. Nejenom subjektivně stává se průměrem uvědomělejší, nýbrž i objektivně se více uskutečňuje. Každým způsobem však vyhovují definice takové onomu abstraktnímu pojmu hospodářství, který si tvoří každý člověk — i ten, jenž in concreto špatně hospodář —, jakmile začne uvažovati účel i zevní prostředky svých činností, jež směřují k ukojení potřeb.

Ještě přesnější pozorování vede v oboru lidských činností pro úkoj potřeb prostředky zevními k lišení účelnosti technické a účelnosti ekonomické. Má každá činnost, směřující k úkoji potřeb zevními prostředky, dvojí stránku, jednu ryze technickou, a ještě jinou, v níž právě se značí záměrnost výše řečená, jež cesty a způsoby oné ovládá.

Pokud běží pouze o to, čeho jest třeba, aby byl opatřen určitý prostředek k ukojení nějaké potřeby schopný v jistém množství, v určité jakosti, v určitý čas atd., máme před sebou úkoly techniky (technika rolnická, cukrovarnická, sklářská, tkalcovská, dopravní, bankovní, kupecká atd.).

Hospodářskou povahu dostávají, tedy stávají se hospodářskými tyto technické činnosti teprv svým vztahem k účelům určitého hospodářského subjektu, na př. svým vztahem k výdělečným snahám určitého podnikatele a vědomým uspořádáním a zařízením,

aby hověl výsledek požadavku hospodárnosti. S tohoto stanoviska tedy může nějaká činnost technicky býti možnou, aniž bude lze rozumným způsobem pokládati ji za hospodářsky možnou; na př. technicky lze z nejchudší rudy dobývati kov, ale hospodářsky to bude možno jen tehdy, když výtěžek vyváží náklady.

Ostatně sluší ku bližšímu vysvětlení podotknouti ještě tolik:

1. Slovo „nejmenší obět“ a „největší prospěch“ platí tu vesměs relativně, tedy znamená vždy obět nikoli vůbec nejmenší (absolutně), nýbrž relativně nejmenší, t. j. nejmenší, hledíc k účelu, prospěchu, jehož se má nebo může dosáti. Lze-li dosáhnouti prospěchu vyjádřeného číslem a obětí b , avšak prospěchu $2a$ obětí $1\frac{1}{2} b$, vyhovuje druhý případ zásadě hospodárnosti lépe, je-li tu pro $2a$ potřeba.

2. Účelem všeho hospodaření není pouze ukojení lidských potřeb tělesných, nýbrž i mravních, intelektuálních, tedy dohromady dokonalý rozvoj lidský v uvedených třech směrech vůbec dosažitelný. Hospodářství samo není tudíž účelem, nýbrž prostředkem ve službách lidských cílů, z čehož plyne, že největší užitek jakožto postulát hospodářský nesluší úplně stotožňovati s výnosem hmotným (na př. největším čistým ziskem peněžítým). Nejvyšší užitek značí tolik jako nejdokonalejší rozvoj osobnosti; největší za daných poměrů dosažitelný čistý zisk hmotný jest toliko hybným činitelem t. zv. hospodářství individuálních v jejich nabývací stránce.

II. ROZLIČNÁ KONKRETNÍ HOSPODÁŘSTVÍ.

Slova hospodářství užívá se také k označení souborů pravidelných činností, pokud mají vztah k určitému subjektu a jeho účelům.

Rozhlížíme-li se po hospodářských subjektech, t. j. těch, kteří hospodářské činnosti pro své účely podstupují, i po účelech, jež činnosti hospodářské vyvolávají, a po způsobech, jakými se hospodářské činnosti upravují, shledáme, že panuje ve všech těchto směrech velká rozmanitost. Nejhojněji setkáváme se s typem hospodářství, jež slouží účelům jednotlivců samotných nebo jejich užšího kruhu rodinného (hospodářství soukromé v nejužším smyslu nebo hospodářství individuální, jedinečné).

Vedle tohoto nejčtetnějšího způsobu hospodářství znamenáme jiný, jenž vzniká tím, že společnost lidská trvá a žije v určitých stálých formách organizace, jež objímají tu širší, onde užší svazky osob, slouží jejich úkolům, za společné uznaným, a z té příčiny svými zvláštními, samostatnými, výdajovými a příjmovými hospodářstvími vládnou (hospodářství veřejná, jako na př. státní, zemská, obecní a pod.).

Kromě toho se sdružují jednotlivci dobrovolně, i po případě nuceně, pro lepší dosažení rozličných svých účelů ve spolčení (společnosti, spolky, společenstva, družstva), která – nemohouce jinak účelů těch postihnouti, než pomocí hmotných prostředků nebo služeb – stávají se rovněž zvláštními hospodářskými subjekty (hospodářství výdělečných spolčení, na př. akciových, nebo nevýdělečných, na př. vědeckých spolků).

Takové konkrétní hospodářství může se obmezovati na pouhou stránku nabyvací pro určité osoby nebo cíle, t. j. k opatření prostředkův úkojných pro subjekty hospodářství jiných (akciová společnost), většinou však bývá spojeno osobou téhož nebo těchto objektů hospodářství nabyvací či příjmové (Erwerbswirtschaft) se stránkou upořebovací (hospodářství spotřební, výdajové, Konsumtionswirtschaft), čelící k úspěšnému užití statků nabytých (obyčejná naše konkrétní hospodářství).

Pohlížíme-li však na celek všech těchto hospodářství v proudu časového vývoje, shledáme:

1. že postupem vývoje přibývá rozmanitosti těchto tvarů právě

povšečně vypsanych, zejména forem hospodářství pospolitých a společných;

2. že vyvinují se mezi všemi těmi tvary hospodářství rozličné vzájemné závislosti a zároveň po případě též nadříczenosti nebo podříczenosti, zvláště pak:

a) z nestejného místního rozdělení darů přírody, jakož i z rostoucí různosti zaměstnání a povolání lidských vzniká již mezi hospodářstvími jednotlivců (individuálními) nutnost neustálé výměny služeb a hmotných statků a tedy vzájemná závislost jejich. Této závislosti postupem k vyšším stupňům vývoje přibývá, a to nejen extensivně, nýbrž i intensivně. Rozpíná se totiž přes prostranství stále širší a na témže prostranství stává se s rostoucí rozmanitostí zaměstnání a povolání všestrannější a tedy tužší. Každý výrobek je výsledek činností většího počtu konkrétních hospodářství (výroba se stává stále více společenskou), stále menší měrou spotřebují jednotlivá konkrétní hospodářství jen své vlastní výrobky, vůbec tedy stále větší měrou každý člověk existencí svou jest závislým na hospodářských činnostech cizích a obtojí, jen slouží-li jim svými (život skrze jiné a pro jiné). Jen nejnižší stupně vývoje a vůbec nejnižší stupně kultury této vzájemné závislosti různých hospodářských jednotek mezi sebou neznají (jen vzájemnou závislost uvnitř hospodářství jednotlivých).

Při tom není vyloučeno, že jednotlivý hospodářský subjekt, pokud běží o stránku nabývací, vejde zároveň v jistou podříczenost k jinému (dělník k podnikateli), ač třeba po stránce spotřebné zůstane úplně nezávislým (leč je-li u zaměstnavatele zároveň bytem i stravou).

b) I rozličná veřejná hospodářství vstupují jednak mezi sebou, jednak naproti hospodářstvím ostatním v těsnější poměr vzájemnosti, zračící se ve vzájemných výkonech povahy hospodářské (stát dopravuje jednotlivcům dopisy, telegramy atd.). Také tato vzájemnost roste průběhem vývoje.

III. SOUBORY KONKRETNÍCH HOSPODÁŘSTVÍ.

Vyšetříme-li konečně podobu těchto rozličných hospodářství na rozličných místech a v různých dobách, shledáme, že nejsou podmínky a poměry hospodářství pro všechny lidi vždy a všude stejné, žeť naopak panují tu značné rozdíly, jež nikdy se nenesou a následkem kterých jednotlivé více méně rozsáhlé místní skupiny čili soubory hospodářství se od jiných více méně značně rozeznávají jistými zvláštnostmi. Příčiny těchto rozdílů jsou hlavně trojí:

1. Přírozené zvláštnosti území jakožto hmotného podkladu všeho hospodaření, ve kteréžto příčině rozhodny jsou povaha půdy, rozčlenění povrchu zemského, množství a rozdělení vodstva, klima, poloha atd.

2. Rozdíly plemenné a národnostní. Jeví se i v hospodářství účinek národních individualit: fysická, mravní a intelektuální povaha každé národnosti, způsoblost jejích příslušníků k rozličným pracím a technickým pokrokům, mravní názory, potřeby a hospodářské obyčeje v lidu zobecnělé — to vše jsou utvářející činitelé zvláštních hospodářských poměrů, směrů vývoje i úspěchu, které dávají zvláštní ráz hospodářskému životu celých ethnických skupin.

3. Momenty právní a politické. Ony vyvolávají zvláštní pojítka, následkem kterých vystupují za našich časů zejména všechna hospodářství v každém jednotlivém státě (říši, vůbec v samostatném politickém svazku) zahrnutá jako zvláštní celek pro sebe, od jiných odlišný. V této příčině ani sama vládní forma nebývá bez významu (absolutní nebo konstituční monarchie, republika), rovněž padá velice rozhodně na váhu, které vrstvy ve státě jsou vládnoucími (zda agrárnícká či průmyslová třída, bohaté či nebohaté třídy a pod.), neboť vrstva vládnoucí často bezděky dělá svou „politiku“, t. j. upravuje řády veřejné dle svých názorův a interessův. Neméně působí tu důležité stránky práva veřejného (převaha byrokratické správy nebo samosprávy; samospráva stojí méně peněz, ale vyžaduje více osobních obětí od jednotlivců a je tedy možnou rozsáhle jen tam, kde jsou třídy intelligentní a hospodářsky tak postaveny, že se jí mohou věnovati). Zvláště pak nad jiné důležitým jest jednak společný řád soukromoprávní, na němž sa-

možném závisí nemalou měrou rozdělení jmění a důchodů a tvoření hospodářských tříd, jednak hospodářská politika, na př. průmyslová, celní, agrární atd. (Zevrubněji Knies: Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte.) K tomu se druží konečně i finanční hospodářství státu, země a obcí, na němž závisí, tolik jednotlivců k ukojení veřejných potřeb přispívá ze svého majetku a kolik jemu pro ukojení osobních potřeb zbude.

Následkem všech těchto právních a politických momentů, které zasahují způsobem určitým do podoby, směru a způsobu všeho hospodaření, stávají se všechna hospodářství, zahrnutá jednotným svazkem státním, reálně, nikoli jen ideově, celkem pro sebe od jiných tím odchylnějšími, čím více mají svých zvláštních osobitých znaků. Tyto vystupují ovšem tehdy nejjednotněji, jsou-li zároveň sesilovány momenty etnickými, t. j. zahrnuje-li stát (říše) buď vůbec toliko jedinou národnost (Francie, Itálie), nebo když v něm, není-li co do národnosti obyvatelstva jednotný, alespoň má jedna národnost rozhodnou číselnou převahu a ovládající postavení (Rusko, Německo). Než i státní složení z různé směsi národností (Rakousko) dostávají právě tím složením i v hospodářské příčině svůj osobitý ráz.

Z toho, co pověděno, vyplývá již, že můžeme jevy hospodářského života a jejich vztahy pozorovati s hlediska dvojího:

a) Můžeme prostě se obmeziti na jevy, vztahy a vývoje, které všemu hospodářskému životu jsou společny, zachovávající na všech místech a ve všech dobách nebo aspoň na určitých stupních vývojových jisté stejné základní rysy, i když necháme stranou všeliké zvláštnosti, jež vyplývají z příčin pod č. 1—3. právě dotčených. Tak zejména dají se trvalé vzájemné souvislosti rozličných hospodářství, způsobené a udržované výměnami statků a služeb, pozorovati pouze s hlediska základních rysů, společných všemu právu majetkovému nynějších národů kulturních, beze všeho zřetele na hranice státní nebo na zvláštnosti území nebo národností. Leč jakkoli neocenitelná a k pochopení jistých stránek někdejšího i zvláště nynějšího hospodářského žití nevyhnutelná jsou poznání taková, zůstalo by vědění naše kusým, kdyby nedbalo vážných účinků, jež vyvolávají jednak rozdíly v přirozené povaze teritoriální a různosti povah národnostních (přirozené i dějinným vývojem vzniklé), jednak rozdíly zakládající se na řádech právních

a opatřeních hospodářsko-politických i jejich zvláštních nebo typických vývojích.

Proto nutno jest přihlížeti plnou měrou

b) ke zvláštnostem, jež v jevech, vztazích a vývojích hospodářského života působeny bývají zvláštními činiteli přirozenými, lidovými a právně-historickými. Vskutku pak pozorování jevů hospodářských nikdy zejména nebyla úplně odloučena od stopování účinků, které v nich působí a působiti mohou předpisy právní a opatření veřejné moci. Ovšem nestalo se to vždy stejně důrazně a rozhodně. Z vědomí, že společenství života politicko-právního dává všem hospodářstvím uvnitř jednotlivého státu zvláštní, od jiných téhož druhu více méně odchylný ráz, že jejich rozvoj podmiňuje (třeba i někdy nepříznivě) a vzájemně jejich vztahy určuje, vyvinul se pojem t. zv. hospodářství národa nebo hospodářství národního. Užívá se tu totiž pojmu „národ“ ve smyslu celku politického, ve kterémž vyrozumívá se jím souhrn všech osob k jednomu státu (říši) příslušejících (a contrario národa (lidu) jako celku ethnografického. Terminologie zde není vůbec přesně ustálena, též v jiných řečích ne).

I naznačujeme tedy slovem národní hospodářství:

1. jednak soubor všech jednotlivých hospodářství soukromých i veřejných, jež zahrnutá jsou jediným svazkem státním v celek, kterému společný řád právní a hospodářská opatření společně veřejné moci dávají jednotný ráz;

2. jednak i zvláštní stav, způsobený společnou činností všech hospodářství, týmže svazkem státním zahrnutých. Tento stav jest v každé době výsledkem působnosti všech živlů výše zmíněných, tedy jak přirozených a lidových (v objemu území státního), tak i právně-politických. Ježto pak ani přirozené poměry jednotlivých teritorií veskrze nezměněnými nezůstávají (na př. následkem vyčerpání minerálních pokladů nebo následkem změn v povaze půdy a klimatu, způsobených vyhubením lesů a pod.), zvláště pak změnám doby podléhají názory, potřeby, mravy, intelligence, technika, rovněž i zřízení, předpisy a činnosti státní, tedy i podoba každého hospodářství národního jest podrobena změnám v proudu časovém.

K bližší charakteristice pojmu hospodářství národního sluší ještě zvláště podotknouti:

1. Není to hospodářství jednotné, s určitým hospodářským subjektem, nýbrž souhrn velikého počtu rozmanitých samostatných hospodářství soukromých i veřejných, která sloučením v mezích jednotlivého samostatného politického svazku spojena jsou u vyšší jednotu, složenou z částí sebe navzájem podmiňujících a doplňujících. Pro vlastnost tuto (vzájemné podmíněnosti všech částí) praví se obrazně, že „hospodářství národní tvoří organismus“ (dle obdoby pojmu toho užívaného ve vědách přírodních) na rozdíl totiž od pouhého aggregátu.

Jen tehdy, kdyby ideály jistých radikálních učení socialistických se uskutečnily (společné vlastnictví prostředků výrobních, výroba statků i rozdělení důchodů řízené autoritami společenskými), přestalo by národní hospodářství býti souborem různých konkrétních hospodářství a stalo by se samo konkrétním, jednotným, t. j. hospodářstvím, jedinou společnou autoritou řízeným.

Poznámka. V jiném smyslu nežli ve výše udaném mluví se o organické vlastnosti jistých jevů v oboru vědy naší. Slova „organický“ užívá se totiž také, když se hledí k původu nějakých zjevů nebo institucí hospodářských. Organickými, recte organicky vzniklými, zovou se totiž takové zjevy, které vznikají bezděky, bezúmyslně, jaksí samy sebou, tím, že je způsobí lidé za svými účely jdoucí, bez nějakého napřed jasně pojatého vědomého a souhlasného plánu, ať společného usnesení nebo autoritativního zařízení. Naproti tomu t. zv. mechanickým původem jistých zjevů vyrozumívá se vznik jejich z úmyslného zavedení na základě společné úmluvy nebo na zařízení autority společné (srv. Menger, Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften). Jevy obojího původu nalézáme v každém národním hospodářství. Organické, ve smyslu právě řečeném, vyvinují se bez ohledu na státní společenství, mechanické mají hlavně v něm svůj původ.

2. Jsouc pouze určitou (t. j. hospodářskou) stránkou života národního, souvisí každé hospodářství národní v každé době se všemi ostatními skutečnostmi a poměry života národního a spolu s nimi podléhá změnám v časovém proudu.

Tím, že se při výměru hospodářství národního jako znak pojmu toho vytkl „souhrn všech hospodářství svazkem státních spojených“, nezapomíná se na vzájemné hospodářské styky příslušníků různých

států, aniž se přehlíží jisté shody ve vývoji rozličných národních hospodářství.

Vzájemné styky mezi hospodářstvími různých států uskutečňují se v mezinárodním obchodu, v zahraničních zápůjčkách a přechodech kapitálů atd., a právě v naší době usnadnily a rozhojnily se jednak následkem opatření státní politiky, která odstranila mnohé ostré překážky zahraničního obchodu, druhdy oblíbené, jednak zdokonalenou komunikací, takže pro tyto zjevy v přítomnosti užívá se zhusta označení „hospodářství světové“, kterýžto pojem sám dá se užívatí ve dvojím smyslu sice příbuzném, avšak přece rozdílné stránky věci vyznačujícím. Jednak totiž vůbec jako výraz:

1. pro všeliké ty hospodářské vztahy, které přes hranice států a říší sáhají, jednak jako výraz pro

2. určitý historický stupeň vývoje vý, totiž a contrario dřívější mnohem důraznější uzavřenosti jednotlivých hospodářství národních, která nespočívala jen na nedostatečích komunikačních, nýbrž, a to velikou měrou, na opatřeních státních, jako zejména na překážkách mezinárodního obchodu (zápovědích vývozu a dovozu nebo vysokých clech je ztěžujících, zápovědích stěhování atd.).

3. Čím však intenzivnější jsou vzájemné hospodářské závislosti mezinárodní, tím citelněji se budou dotýkati změny v hospodářských poměrech jednoho národa hospodářských poměrů druhého, takže následkem toho jisté úkazy hospodářské a společenské, třeba s rozličnou intenzitou, objevují se u všech národů, majících mezi sebou živá obchodní spojení (na př. i t. zv. krise národohospodářské).

Podoba a rozvoj hospodářských souvislostí mezinárodních závisí zase zejména na následujících momentech:

a) na přirozených rozdílech pásem, podnebí, polohy a jiných přirozených vlastnostech různých krajů i na rozdílech národní povahy, zejména obchodní energie různých národů. Na všech těchto rozdílech zakládá se t. zv. mezinárodní dělení práce a obchod mezinárodní;

b) na vývoji komunikací;

c) na státních opatřeních, která mohou býti jednostranná (stát na př. samovolně o své újmě usnadňuje nebo ztěžuje přívoz nebo vývoz jistých druhů zboží a pod.) nebo smluvená, t. j.

mezinárodní smlouvou ustanovená (mezinárodní smlouvy poštovní, telegrafní, mincovní, celní atd.).

Veliký vliv, který má posléz uvedený moment c) na celý vývoj mezinárodních poměrů, jest nejlepším svědectvím, kterak právě pro všeliké stopování jevů hospodářských závažnou jest skutečnost, že společnost lidská organisována jest ve státy. Právě taková státní opatření mohou co nejhloběji zasáhnouti a zasáhají velice mocně do hospodářských poměrů. Na nich záleží, může-li či nemůže-li celé nějaké odvětví výroby proti zahraniční soutěži obstáti, dá-li se ten onen výrobek z ciziny ve státě s prospěchem odbýti a pod. Vědecká oprávněnost a závažnost zvláštního vytčení pojmu hospodářství národního ve smyslu výše platném tím poznáním se jenom utvrzuje.

Poznámka. Pojem hospodářství národního není totožný s pojmem hospodářství státního, ač se vědě národohospodářské dříve v německé literatuře porůznu také říkalo „Staatswirtschaftslehre“. Ku provedení rozličných úkolů svých potřebuje totiž stát jako veřejná instituce, podobně jako individuum, zevních statků, kterých musí nabývat i o jejich vhodné upotřebení se starati, tedy musí vésti své zvláštní hospodářství. Po své stránce nabývací nazývá se hospodářství toto finančním. Hospodářství státní jest tedy jen článkem hospodářství národního vedle ostatních veřejných i soukromých, hranicemi státu zahrnutých, na nichž s jedné strany závisí, s druhé strany zase na poměry jejich zpět působí. Kdežto hospodářství státní má svůj určitý řídicí subjekt (vládu), nemá takového onen komplex hospodářství rozmanitých, jemuž říkáme hospodářství národní, aspoň pokud je máme na zřeteli v nynější jeho podobě.

Snaha socialismu více méně určitě směřuje arci k tomu, aby hospodářství národnímu se dostalo řídicí autority, takže by se stalo hospodářstvím jednotným, a tou měrou, jakou by se uskutečnil tento požadavek, vymizel by i rozdíl mezi hospodářstvím státním a národním.

Od výměru hospodářství národního, zde podaného, odchylují se spisovatelé, kteří „hospodářství státní“ kladou za protivu „hospodářství národního“. Oni ustrojují pojem hospodářství národního v ten smysl, že vyrozumívají jím činnost všech „soukromých“ hospodářství vzájemnými převody hmotných statků a výkony

souvislých, při čemž se ovšem ke hranicím politických území nepřihlíží. S hlediska literárně historického vysvětluje se tento výměr snadno jako následek zvláštní pojmové konstrukce, která (hlavně Stein, Mohl, Treitschke) neviděla ve státu jen určitý tvar organizací společenských, nýbrž kladla pojem společnosti jako něco osobitě zvláštního proti pojmu státu.

IV. VĚDA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ.

A. Název a postavení v soustavě věd. Názvosloví.

Věda, jejímž předmětem jest hospodářská stránka života společnosti lidské, slove vědou „národohospodářskou“, „politicko-hospodářskou“. Žádný z těchto terminů není docela případný; nejstarší z nich, a dosud na západě evropském nejrozšířenější, jest „věda politicko-hospodářská“, zpravidla jen prostě „politická ekonomie“. (Původce názvu byl Francouz Montchrétien r. 1615, ač v užívání v nadpisech knih vešlo mnohem později).

Podle předmětu svého náleží věda národohospodářská k vědám společenským čili sociálním, jež náležejí v obor t. zv. věd duchových (na rozdíl od věd přírodních, druhé ze dvou velikých oblastí, na něž se dělí říše vědy).

A jest tu zase věda národohospodářská jednou ze speciálních věd společenských, totiž těch věd, jež mají za předmět jednotlivé stránky života společenství lidského. Protivou pojmu speciální vědy společenské jest všeobecná věda společenská (sociologie), jejíž částmi speciální vědy společenské nejsou. Spíše má dle jedněch speciální vědy společenské nahraditi, dle jiných na nich syntésu jejich teprve býti zbudována.

Každá speciální věda společenská povstává tedy skutkem abstrakce, tím totiž, že v pomyslu jednu určitou stránku celé dějinné společenské skutečnosti za předmět svého pozorování si vybereme (vyloupneme), ač ve skutečnosti všechny ty jednotlivé stránky hrají dohromady.

Jako při každé vědě jest i při této v úvahu vzíti:

1. její předmět;
2. cíle či účely badání;
3. metodu badatelskou;
4. metodu a soustavu nauky.

Názvosloví svoje bere si věda národohospodářská velkou měrou z pokladu národního jazyka, neboť jde jí o obecné skutečnosti životní. S tím spojeno bývá nebezpečí, že při užívání názvů z obecné mluvy do vědy přijatých při nedosti vyvinuté kázni myšlenkové snadno se zapomene na vymezení, jež obsah pojmu daným slovem vyjádřeného má ve vědě, na rozdíl od obsahu obyčejně rozmanitého, ježž témuž slovu podkládá mluva obecná. Názvy pochá-

zejí tedy z lidového jazyka, ale pojmy jimi vyjadřované nekryjí se zpravidla s těmi, jež v obecné mluvě se jimi vyjadřují.

B. Předmět vědy národohospodářské.

Předmětem t. zv. národohospodářské vědy jsou vůbec všechny skutečnosti v životě společnosti lidského, které zoveme hospodářskými, neboli jinak: předmětem jejím jest hospodářská stránka života lidského společnosti. Z toho plyne, že věda národohospodářská se neobmezuje na úkazy, souvislosti a vývoje uvnitř určitých konkrétních hospodářství národních v hořejším smyslu, aniž se omezuje pouze na to, co s abstraktním pojmem národního hospodářství ve smyslu onom souvisí, nýbrž zahrnuje vůbec všechny jevy, souvislosti a vývoje hospodářské, i takové, které nejsou v příčinné souvislosti s uzavřením určitých společenských celků lidských svazky politickými. Hledíme na př. poznati tvoření cen, vznik a funkce peněz nebo úvěru a pod. zcela bez ohledu na určité politické hranice nebo na působnost státu v těchto věcech; arci, s druhé strany vliv zákonodárství a správy ve věcech hospodářských tak jest mocný, že nelze zbudovati theorii beze všech ohledů naň, a bude při každé věci se jeviti s větší nebo menší rozhodností.

C. Trojí druh výroků v ní (cíle badání).

Jako v každém oboru jevů, které se činí předmětem vědeckého badání, tak jest i v oboru jevů hospodářských možný trojí rozdílný cíl badání:

1. Může se nésti k tomu, aby jisté individuální (konkrétní) jevy a jich souvislost s jinými konkrétními jevy vyšetřilo a vyjasnilo (na př. vývoj nebo organisaci jistého odvětví průmyslu, poměry jisté skupiny dělnictva, stav a poměry úrod atd.). Pokud se obmezuje na takové výkony, zůstává badání národohospodářské historickým v širším slova smyslu; i náležejí sem kromě vlastních dějepisných prací i práce statistické a ryze deskriptivní neboli popisné (na př. výklad o nynějším zřízení bank v Anglii, o nynějších poměrech dělnictva v některém státě atd.).

2. Může se nésti k tomu, aby zjistilo, co v rozmanitosti konkrétních jevů a v jejich souvislostech, čili relacích, jest pravidelného (typického či druhového).

Jisté jevy zajisté přes všechnu rozličnost v jednotlivostech stále

týmiž podstatnými znaky se opakují, jsou potud typické či druhové (nabídka — poptávka, peníze, cena, úvěr atd.). Ale nejen jevy samy, nýbrž i vzájemné vztahy čili relace jejich nabývají povahy typické, t. j. určitý typický zjev za stejných podmínek vždy týmž jiným typickým jevem bývá provázen, způsoben nebo následován, na př. rostoucí nabídka za nezměněné poptávky způsobí klesání ceny; malé podniky téhož oboru hynou konkurencí velkých; úrok klesá ceteris paribus za přibývání nabídky kapitálové. Takové typické souvislosti (vztahy) naznačují se často slovem „zákon“, t. j. zákon ve smyslu zjištěné pravidelnosti v určitém oboru skutečností (toho, co jest), tedy v obdobném smyslu, jako se užívá slova toho ve vědách přírodních a contrario zákonů normativních, na př. mravních nebo právních, jež stanoví, co býti má a co býti nemá.

Objevíti pak typické jevy a jejich typické pravidelnosti (zákony) jest úkolem věd theoretických, tedy v oboru hospodářském theoretické vědy národohospodářské.

3. Konečně lze na podkladě vědomostí historických i theoretických a podle cílů, jež vývoji klásti chceme a můžeme, vysouditi všeobecná pravidla nebo maximy pro praktické konání, což jest úkolem věd praktických. Pokud jest předmětem těchto věd jednání státu v oboru úkolů jeho, vzniká věda politická či politika, jejíž větví jest, když se držíme hospodářského oboru, politika národohospodářská a politika finanční.

Ve všech udaných třech směrech stal se hospodářský život předmětem badání. Když počaly nauky hospodářské samostatně se propracovávat (od 16. stol.), spočívala při tom hlavní váha na směru praktickém. Theoretický zájem byl vůbec skrovný. Takový jest ráz t. zv. merkantilistické školy. Ona se ptala hlavně, co jest činiti, aby stát jako celek a příslušníci jeho měli blahobyť, vycházejíc při tom jen z malého počtu theoretických praemiss, jež byly z nedostatečného pozorování vyvozeny. Theoretická věda národohospodářská vyvíjí se na hlubších základech samostatně teprve v 2. pol. 18. stol. ve Francii, kdež sloučily se v učení známé pode jménem fysiokratického dva základní směry, jež původně nezávisle na sobě se vyvinuly, totiž 1. učení, že jedině výroba prvá, zvláště rolnictví, dává t. zv. čistý důchod, a 2. nauka, že společenské útvary vznikají ze soukromých zájmů, pudů,

pořeb a počínů, a že z volného osvědčování se těchto vznikají přirozeně nutné pravidelnosti ve společnosti lidské (přirozené zákony společenské) (Quesnay a Turgot spojili oba směry v jednotnou teorii).

Na základě tom pak dokonaleji rozvinula se theorie dále, zejména v Anglii (Smith, Malthus, Ricardo), kdežto historické práce v širším slova smyslu ode dávna sice již po různu pěstovány, ale teprve v době nejnovější (v 2. pol. 19. věku) působením t. zv. historické školy rozsáhleji než kdykoli jindy se rozvinuly z vědomé snahy, aby se theorie pomocí jich zbudovala na novém základě.

D. Methoda badatelská.

Methoda badatelská, t. j. cesta, jakou se dospívá ku pravdám národohospodářským, může býti jako v každé vědě dvojitá, buď induktivní, nebo deduktivní.

Postupy induktivní (aposteriorní, empirické) záležejí v tom, že se vyhledává, co jest společného v jevech a souvislostech singulárních, a obdobně se dále postupuje od poznání méně všeobecných ku všeobecnějším. Některé větve přírodních věd mají v této příčině výhodu t. zv. experimentu, kteréžto slovo v přesném přírodovědeckém smyslu znamená zjištění pravidelnosti (zákonosti) jevů pomocí methodického izolování reálného, t. j. pomocí úmyslného vyloučení všech činitelů, jež by mohly modifikovati anebo mařiti vlivy těch, jejichž působnost právě vystihnouti chceme (charakterní příklad: postup experimentu chemického). Poněvadž tu podle zásady příčinnosti za to máme, že ve stejných okolnostech z téže příčiny vyplývají stejné účinky, pokládáme průběh zjištěný správně provedeným experimentem za typický. Dostačí tu tedy pro formulování všeobecné věty případ jeden. Pro zkoušku platnosti všeobecné věty z něho vyvozené stačí kontrola, byl-li experiment proveden správně. Výhody experimentu, v přírodovědném smyslu, duchové vědy nemají, ježto předměty jejich badání jsou složité, obírají se ty vědy psychickými ději, lidskými skutky a jejich pohnutkami; tyto ale působí a nevystupují izolovaně. Vždy jsou nerozlučné spojitosti a vzájemné působnosti dané povahou konkrétních lidí. Také se nedají kvantitativně měřiti jako činitelé dějů přírodovědných. Isolovati dají se pohnutky jen v pomyslu. V oboru věd společenských jevů nad to však děje i svým průběhem jsou

složity, předpokládajíce vždy mnoho súčasasných lidí, jejichž pohnutky, i když se odnášejí k cílům přisbuzným, nejsou přece vnkoncem jednotvárnny a totožny. Společenské vědy tedy musí se obmeziti na zevrubné vyšetření všech působících příčin v každém pozorovaném faktu, správně je rozebrati (analysovati) a popsati, srovnávají s příslušnými průběhy jinými a jenom podle stejnoměrně stopovaného průběhu velikého rozsahu pozorovaných skutečností opatrně zjistiti, co je v průbězích těch jednorostejného či typického. (Zpovšechnování či generalisování.) Místo popisu (deskripce) fakt mohou se opírat, kde to povaha předmětu dopouští, o číselná zjištění jistých pravidelností, aniž však z řad vyjadřujících takové pravidelnosti v jevech hromadných ještě vysvítají příčiny. Tyto musí se vyšetřiti jinými cestami (rozbory, pozorováním s jinými řadami čísel atd.). Správnost výše dotčených generalisování jest (řádný postup předpokládajíc) podmíněna dostatečnou hojností případů stejně pečlivě vyšetřených.

Při tom mají při rozborech příčin duchové vědy zase výhodu, již přírodní vědy nemají, totiž že ve skupině společ. věd v duchovědném oboru příčina = pohnutka, a tu pozorující subjekt může na pomoc vzíti pozorování vnitra vlastního a podle obdoby vlastních zážitků vmýšleti se v pohnutky jiných. Celkem však dospívá se naznačenými postupy indukčními v oboru věd duchových jen k přibližným poznáním všeobecného rázu či k přibližným generalisacím, ke skutkovým pravidelnostem, jež dopouštějí výjimek, neboli jinak: k více nebo méně značným praviděpodobnostem. Chceme li jednollivé druhy pohnutek si představití jako vylučně působící, nemáme jiné cesty nežli té, že si určitý druh pohnutky v pouhém pomyslu představujeme jako výhradně působící. Isolujeme-li takto pomyslně, musíme si dále představití, že pohnutka v úvahu vzatá (na př. hospodářská ziskost) u všech lidí vystupuje naskrze jednorostejně co do povahy, cíle a síly, a pak si představujeme, jak v určitých okolnostech zevních (na př. v nabídce a poptávce na trhu, zápasu o mzdu a pod.) lidé účinkem podobného motívu jednají, respektive nutně by jednali, kdyby jen tento motív v stejné síle všecky ovládal. Isolování na rozdíl od experimentu jest tu nejen pomyslné, nýbrž spolu hypothetické. Nemůžeme pak ani na takovém podkladě hledati poznání všeobecnější, nýbrž méně všeobecná. To jest, můžeme jen dedukovati.

Dedukční postupy (abstraktní, spekulativní) záležejí tedy v tom, že z poznání všeobecnějších, za platné uznaných anebo jen hypoteticky přijatých, logickými soudy vyvozujeme méně všeobecné, speciálnější. Jest na jev, že nemohou všeobecné nejvyšší návěty soudů dedukčních býti zjednány jinak, než indukci. Pravdy, kterých jsme nabyli indukci, mohou zase sloužiti za podklad dedukci a není vůbec nespornější pravdy nad tu, že každé vědě jest třeba method obou, jako člověku obou nohou k chození (Schmoller).

Mluví-li se tedy o tom, že jisté vědy jsou indukční, jiné dedukční, má výrok ten smysl jen vzhledem k místu, jaké má indukce při opatření základních východišť. Můžeme v té příčině lišiti: 1. soustavnou indukci postupnou, totiž znenáhlé a trvalé postupování generalisacemi stále rozsáhlejšími, takže všechna poznání od speciálních až k nejobecnějším mají ráz skutkových pravidelností, jak byly výše při výkladu indukčních postupů charakterisovány; 2. základotvornou indukci jako počáteční východiště postupů dedukčních. Tu nezbytno jest užití pomyslné isolace hypotetické. Poněvadž při ní abstrahujeme od součinnosti jiných jakýchkoliv pohnutek, lze výsledek této indukce naznačiti též jako základotvornou abstrakci. Takovou základní návětou by tedy na př. byla věta, že pohnutkou všech lidských skutků hospodářských (správně soukromohospodářských s výdělečnou tendencí) jest ziskost.

Pokud se v badání národohospodářském této cesty užívá, hledí se tedy vlastně nejprve pozorováním zjistiti nejjednodušší základní psychické elementy těch jevů, které jsou předmětem tomu badání (tedy jevů hospodářských), a to izolované v pomyslu ode všeho domněle nepodstatného, tedy nejzákladnějších typů.

Z nich pak vyvozují se operací logickou, za předpokladu určitého, volnost jim zaručujícího právního řádu další nutné důsledky a poznatky. (Počíná si tu tedy theoretické badání národohosp. s jedné stránky podobně jako přírodní vědy, na př. fysika, když předpokládá vzduchoprázdný prostor a jistou sílu beze všech překážek v něm působící a pod.)

Takové základní poznatky, ze kterých, budujíc theorii, vycházela tak zvaná individualistická škola (nejslavnější zástupce její A. Smith „Vyšetřování o povaze a příčinách zámožnosti národů“ 1776), byly zejména:

a) předpoklad, že pravidelným vodítkem jednotlivce při jeho

činnostech hospodářských je rozumná zjištnost jeho, t. j. zjištnost člověka dosti bystrého, aby své potřeby vždy správně a včas postřehoval, a snaha jeho v jistých mezích je bezohledně sledovati (předpoklad psychologický);

b) předpokládaná platnost právního řádu, který poskytuje všem lidem stejně neobmezenou hospodářskou svobodu (svobodu smluv o cenu, mzdu, úroky, pachtovné atd.) a uznává neobmezené individuální vlastnictví (asi ve smyslu římskoprávním).

Theorie, která budovala své vývody na těchto praemissách, dospěla k nauce ve příčině formální (logické) vysoce dokonalé, významávající se velikou důsledností a přesností mathematické podobnou. Ježto však plná platnost dotčených praemiss jest jenom předpokládaná (hypothetická) — neboť ve skutečnosti bývá více méně modifikována, po případě i zcela rušena jinými činiteli — tedy i zákony národohospodářské, tou cestou objevené, vyjadřují sice jisté tendence v životě hospodářském v skutku platné, ale ovšem takové, jejichž účinek bývá rušen nebo modifikován činiteli jinými.

Příklad: Pokud v rozličných odvětvích podnikání se objevují značné rozdíly co do výše průměrného jejich zisku, tedy — předpokládána-li hospodářská zjištnost jako pudšící motiv a plná svoboda hospodářská — souzeno, že budou lidé ze živností poměrně málo vynášejících přecházeti do nejvýnosnějších dotud, až v prvnějších následkem zmenšeného počtu podnikatelů a nabídky zisky stoupnou, ve druhých naopak klesnou. Zisky tedy, jak bylo učeno, se vyrovnají. Badatel, který tudíž obě výše uvedené podmínky předpokládá, dospěje k vyslovení „zákona“, že míra zisku v rozličných větvích podnikání stále se vyrovnává. Ve skutečnosti panuje tato tendence zajisté v životě hospodářském a lze platnost její tím více znamenati, čím svobodnější jest život hospodářský (svoboda živností atd.) a čím energičtější jsou zjištné pudy v obyvatelstvu — ale její uskutečnění nebývá někdy ani hospodářsky možné (na př. při podnikcích, jejichž kapitál převahou utkvěl v podobě stálých zařízení), nebo aspoň nebývá snadné, a pokud jest možné, jest podmíněno nejen svobodou živností a stěhováním, nýbrž i dostatkem poznání a intelligence u dotčených podnikatelů a mnohými jinými momenty. Dokud si budeme logického původu a tedy formální logické povahy takových pouček (jakožto výrazu pro jisté tendence) vědomi při jakémkoliv dalším jich upořebení (jako

praemiss dalších dedukcí nebo k vysvětlení určitých konkrétních jevů), nedopustíme se snadno chyb. To není vůbec myslitelné, aby nějaký vědecký zákon se musil osvědčiti ve všech konkrétních případech skutečnosti, vyplývá to z povahy každého takového zákona, že vyjadřuje to, co jest ve zjevech různých typickým. Jinak, kdybychom chtěli beze všeho takového zřetele jakékoliv bezpodmínečné vývody z nich činiti. Rovněž při metodě právě dotčené nemohla dojíti náležitě platnosti ta skutečnost, že hospodářské jevy jsou předmětem historického vývoje právě jako všechny ostatní stránky národního života, a že s nimi spolu, a zvláště se změnami právních řádů život lidský upravujících, podléhají změnám. Majíc na zřeteli výlučně abstraktní schema hospodářského jednotlivce, soukromou ziskovostí vedeného, vybudovala škola ta vlastně jen abstraktní theorii výdělečného oboru soukromého hospodářského, kterou mylně pokládala za theorii národohospodářskou κατ' ἐξοχήν. Omyl ten byl usnadněn současně panujícím názorem, že stát žádných národohospodářských úkolů nemá (viz níže) a že nemá překážeti volné působnosti t. zv. přirozených zákonů společenských. Při tom dospěli někteří zástupci její v praktické příčině namnoze, ač bezděky, ve směr, který jim byl vytýkán jako jednostranně chrematistický čili hmotářský, t. j. směr, při kterém jednostranné rozmnožení výtěžků hmotné výroby do popředí se stavělo. I to zase dá se vysvětliti dobou, v níž velkolepé úspěchy výrobní techniky odváděly pozornost od mnohé jiné stránky, a to tím spíše, protože důvěra v „přirozené zákony“ hospodářského života živila přesvědčení, že vše ostatní samo sebou harmonicky se vyrovná.

Opravdu takto dopustila se jmenovaná škola národohospodářská i té chyby, že ignorujíc hypothetický základ své theorie, příliš jednostranně budovala na něm i zásady praktické, takže dokonce i to, co bylo jen hypothetickou praemissou theorie, učinila požadavkem praxe, totiž naprostou hospodářskou svobodu, i upadla tak v jistý cireulus vitiosus. (Srovn. níže o hospodářské svobodě, národohospodářském úkolu státu.)

Z poznání uvedených nedostatků vplynuly nové snahy, totiž zejména:

1. v praktickém směru: šetření dokonalejší stránky ethické;
2. ve příčině theorie:

a) zdokonaliti psychologické základy její, protože pouhou praemissou o osobní zřítnosti se nevystačilo; podrobiti tedy základotvorné indukce důkladným revisím (dílo nové školy rakouské, K. Menger, Böhm-Bawerk, Wieser a j.);

b) pokusiti se vůbec o zbudování theorie na širokém podkladě empirie či indukce pomocí pečlivého vyšetření hospodářských skutečností minulých i přítomných se stálým zřetelem k souvislosti hospodářského života s ostatními stránkami života národního a neutkvěti při tom pouze na jevech soukromého hospodářského života. Škola, pěstující tento směr, sluje historickou. Zakladateli jejími jsou: Roscher, Hildebrand, Knies (kol. polovice XIX. stol.). Avšak splývání obou věcně sobě cizích zřetelů, methodového (cesty k poznání theoretickému) a maximového (praktického) způsobilo přece ne jeden zmatek.

Zákony hospodářského života, poznané empirickou methodou této školy — pokud se vůbec k takovým dospěje — mají nejen jinou formální stránku, nýbrž i jinou povahu věcnou.

Co do stránky formální jsou to totiž pravidelnosti zjištěné zkušeností. Charakteristickou známkou takto poznanych pravidelností jest, jak výše řečeno, že podle hojnosti případů pozorovaných a větší či menší pravidelnosti v nich znamenáné řídí se míra pravděpodobnosti, že též v jiných případech za podmínek asi stejných se dostaví stejný účinek. V tolika a tolika případech následoval na jev *A* jev *B*. Čím více těch případů pozorováno a čím hojněji v pozorovaném tom počtu na jev *A* následoval *B*, tím bezpečnější jest pravděpodobnost, že bude tak i v jiných případech. Ale možnost výjimky není vyloučena.

Naproti tomu zákony, ku kterým se dospělo výše řečenou cestou deduktivní, vystupují jako pravidla bezvýjimečná, ale za to hypothetická, t. j. co jsem ze svých praemiss vyvodil, platí sice naprosto, ale jen potud, pokud ty praemissy platí. Zde tedy dochází při daných praemissách základních svého výrazu vnitřní (logická) nutnost, tam prostě pravidelnost skutečně pozorovaná, zde tendence, jež po případě různou měrou platnost si zjednájí, tam skutečnosti opakující se, ale ne bezvýjimečně.

Co do stránky věcné, vyplývá již z povahy historického směru, že on dospívá většinou jen k relativnímu řešení problémů svých; neboť vycházejí z poznání, že hospodářské skutky a poměry se

mění dle podmínek je určujících, poznává nemožnost, aby theorie objevila jenom samé zákony absolutní, t. j. ve všech poměrech a dobách platné. Považuje naopak namnoze jen relativní řešení za možné, t. j. objevení pravidelností platných jen na určité doby a pro jisté poměry. Vždyť i samy domnělé absolutní zákony hospodářského života, objevené staršími mistry metody deduktivní, v pravdě nebyly a nejsou nic jiného, než abstraktní zákony platné pro výdělečný obor soukromohospodářský našich nynějších stupňů kulturních, na kterých právní předpoklady té nauky měrou bez přirovnání větší jsou uskutečněny, nežli kdykoli dříve. Stejná relativnost platí pak i pro praktickou vědu národohospodářskou, i ona povede k relativním maximám, totiž k pravidlům jednání, platným jen pro určité doby, poměry a vývoje, podle potřeb, kulturních ideálů a ethických požadavků doby.

Nebylo však správně, když se přisuzovalo s historického stanoviska theorii, aby pouze objevila zákony vývoje hospodářského života (jak soudil Roscher); ona musí vůbec typické jevy hospodářského života pečlivou indukcí zjišťovati a třeba i jiné než vývojové souvislosti tím spíše objevovati, protože dokonalé vývojové zákony jsou nejtěžším cílem duchovědného badání vůbec. Neméně jednostranné bylo mínění, které spatřovalo v hospodářském vývoji rozličných národů v rozličných dobách pouhé paralelismy, jakoby hospodářský život každého národa týmiž stupni vývoje probíhal, takže by každá fasis hospodářského vývoje nějakého národa měla své analogon v určitých fázích vývoje národů jiných, zejména i starých. Zkušenost tu ukazuje, že již různost právních řádů, mravů a názorů, společenských zařízení, techniky atd. přsné paralelismy vylučuje (na př. starý věk měl otroctví, my nikoliv). Spíše ještě podobné paralelismy znamenati jest u národů náležejících téže době a téže kulturní sféře, jako jsou na př. nynější vzdělaní národové evropských. Následkem sdělování technických pokroků a vůbec vědomostí, i následkem živé výměny obchodní, následkem vzájemného vlivu ideí politických a právních, sociálních názorů i hnutí atd. objevují se tu — přese všechny zvláštnosti povah národních — hojnější a všestrannější obdoby vývoje, než na př. mezi přítomným vývojem a vývojem před několika stoletími.

Zásluhy historické školy spočívají však hlavně v tom, že:

1. oživila smysl pro vývojový moment v životě hospodářském

a jeho souvislosti se všemi ostatními stránkami žití národního a jejich proměnami v čase a místě;

2. ve spojení se stupňovanými zřeteli ethickými opřela se prostému vyvozování praktických maxim z abstraktně nabytých theoremat, což jest přípustno a samozřejmě ve vědách přírodních, ale nikterak v duchových. Zde musíme připustiti vliv ethických cílů, názorů a přesvědčení panujících nebo platnost si zjednávajících, a záměrné autoritativně upravování poměrů pod diktátem těchto cílů a účelnosti, z daných potřeb vyplývajících. V tom spočívá základní rozdíl praktických věd společenských a přírodních, jenž nemohl přijíti vůbec k platnosti, dokud se také pro společenské vědy předpokládaly přísně kausální průběhy, docela obdobné průběhům přírodním (materialistický názor).

Z obtíží ryzí indukce ve vědách společenských se vysvětluje, že výsledky směru historického, již několik desítekletí v Německu působícího, pokud jde o kořist theoretickou, jsou poměrně skrovné. Na nové dráze metody historické vadił hlavně dvojí nedostatek, totiž:

1. Takořka do nedozírna ustupuje moment, kdy bude možno obsáhly historický, popisný, statistický materiál, k novému sestrojení theorie nutný, v náležitě úplnosti připraviti a sebrati, neboť historická badání dosavadní, čím více se množila, tím více jen ukazovala nové úkoly, a tak výsledky jejich, ač nad míru cenné a znamenité s hlediska historického výkladu dějů konkrétních, přece pro úkol theoretický ještě naprosto nevystačují. Každým novým dílem ukazují se nové mezery i pro minulost, nová doba pak podává stále nové problémy a objevuje nedostatečnost dosavadního badání. Z toho se i vysvětluje, že pozdější stoupenci směru historického (t. zv. novohistorická škola, vedená Schmollerem) vzdávali se sami aspirací theoretických, a dokonce i vyslovováno mínění, že pouhá historie (podrobná kausální deskripce úkazů a jevů) má theorii nahraditi, že přesné vylíčení všech příčinností v určitém konkrétním oboru jevů také prý dává obraz typický, t. j. že z těchže příčin i jindy a též jinde tytéž účinky se dostaví. Jenže přesné vystižení všech, v každém případě působivších příčin samo o sobě při veliké spletitosti společenských jevů jest řídké, a povede-li se, sotva budou v jiném případě tytéž příčiny kvantitativně i kvalitativně stejně působiti. Proto historie nemůže theorii nahraditi.

Z toho zároveň se vysvětluje, že dosud soustavné theoretické spisy, i z doby nejnovější, spočívají v hlavních věcech přece jen na výsledcích starší deduktivní theorie, kdežto právě historická škola, nespokojená s výsledky dotčené theorie, přenesla necht k nim i na samu metodu, pomocí níž byly nabyty, takže nannoze příliš jednostranně zamítala abstraktní (spekulativní, deduktivní) badání jako vůbec nevhodné pro obor národohospodářský.

2. I předmět vědy i objem jeho stal se do jisté míry neurčitým, ježto chce se, a podle povahy indukčního badání v oboru společenských věd i musí přihlížeti k souvislosti hospodářského života se všemi ostatními stránkami dějinně-společenské skutečnosti, takže by theorie národohospodářská splynula s teorií o společnosti lidské vůbec, či t. zv. sociologií, což důslední stoupenci historického směru i naznačili (Schmoller, kterýž však později záměr ten popřel). To sice není nedůsledno, ale znesnadňuje úkol tím více, čím méně pokročilé jest theoretické probádání i mnohé z těch ostatních stránek společenského života a čím spornější a neustálenější jsou dosud i samy základní názory o úkolech a obsahu t. zv. sociologie. Ale zvláště byl by to zase jen circulus vitiosus, pokud dle názoru mnohých specifických sociologů má vlastně sociologie býti teprve syntésí všech speciálních společenských věd. Také skutečný vývoj sám bral se spíše tím směrem, že se jednotlivé vědy speciální, z nichž jednou jest i národohospodářská, pěstovaly o sobě. Z těchto důvodů vysvětluje se, proč v nové době v samotné literatuře německé, ve které historická škola byla vznikla, vyskytují se opět snahy obrániti deduktivní metodu proti podceňování se strany školy historické, ovšem za zdokonalení základotvorných abstrakcí (hl. t. zv. rakouská škola, vedená K. Mengrem a E. Böhm-Bawerkem), kdežto zároveň i někteří novější zástupci historického směru od jednostrannosti novohistorické školy upustili (Bücher) nebo alespoň v nich povolili (sám Schmoller). Poznává se tedy, že pokrok vědy národohospodářské podmíněn je zdokonaleným vyvinutím a přiměřeným upotřebením obojí metody badatelské.

Úkolem deduktivního badání v oboru theorie bude vždy ukázati jaksi vnitřní zákonnost jevů hospodářských, vyplývajících z typických jejich znaků, a to, jak jest na snadě, především pro hospodářský život přítomný.

Úkolem induktivní (historické) metody bude objeviti pravidelnosti reálné, jak se vyvinují za rozmanitých souvislostí ve skutečnosti v toku času; ale musí pak býti všechny ty souvislosti objasněny, účinek jejich vyšetřen a vývojové spojitosti vystiženy.

Rozhodně však vůbec nelze přestatí na pouhé theorii soukromohospodářského života, nýbrž musí se zároveň i theorie veřejnohospodářského života vyvinovati, a to zase dle zvláštních specifických jevů svých, ne pouhým přenášením poznatků soukromohospodářských.

Nynější rozvoj metody deduktivní oživil pak zejména i používání matematiky jako prostředku vhodného dotud, dokud běží o jevy kvantitativní, ale vždy více ve smyslu přesného zobrazení a vyjádření pouček dedukcí nabytých, nežli prostředku k vyvinutí pouček nových, které by domněle jinak se vyvinouti a vysloviti nedaly (Jevons, Walras, Launhardt atd.).

V příčině metody srv. zejména K. Menger: „*Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften*“; nejlepší metodologický spis historické školy je Knies: „*Politische Oekonomie vom historischen Standpunkte*“. Keynes: „*The scope and method of political economy*“. České výklady metodové v Bráfových „*Listech o studiu národohospodářském*“ (Praha 1898) a v téhož pojednání: „*Věda národohospodářská počátkem XX. věku*“ (Sborník věd právních a státních 1904.) „*Zákony ve smyslu přírodovědném a sociálnovědném*“. (Význam rozdílu pro praktické nauky.)

1. Podle toho, co řečeno, možno shrnouti učení o t. zv. zákonech národohospodářských takto: Slovem zákony společenské či sociální, jejichž odrůdou jsou tak zv. národohospodářské, vyrozmívají se pravidelnosti (typické příběhy) v oboru sociálních jevů.

Užívá-li se názvu „zákon“ pro typické souvislosti jevů v oboru společenskovědeckém, sluší míti na zřeteli jednak podobnosti, jednak rozdíly, hledíc k t. zv. zákonům přírodním.

Hledíc k podobnostem, mohou především též t. zv. zákony sociální býti buď kauzální, totiž souvislosti, jejichž přičinná spojitost jest vyjasněna, a prostě nebo pouze empirické, t. j. pravidelnosti, jejichž příčiny vyjasněny nejsou. (Protiva tato, při níž se přihlíží k věcné podstatě a nikoli k metodovému původu, nekryje se tedy s protivou zákonů získaných způsobem deduktivním nebo induktivním. I zákony posléz řečenou cestou získané mohou býti

kausální, ale t. zv. „pouze empirické“ budou vždy jen indukci nabyté.)

Můžeme dále u kausálních lišiti elementární a odvozené; prvé jsou ony všeobecné zákony, které z jiných ještě všeobecnějších nevyplývají, jako na př. všeobecné zákony cenové; druhé jsou již pomocí těchto odvozeny (srovn. na př. zákon Greshamův). Důležitější však bude rozdíl t. zv. hospodářskopsychologických zákonů, jež spočívají na předpokladě určitých psychických motivů (zejména hospodářské ziskosti) a obyčejně, pokud jde o soukromohospodářský obor, zahrnují se názvem zákonů cenových (elementárních a odvozených), a ostatních, mezi nimiž hrají důležitou úlohu t. zv. zákony vývojové (jen induktivně zjistitelné), t. j. pravidelnosti v kausálních změnách jistých jevů v průběhu časovém (charakteristický příklad Marxův, nyní již valně ořesený zákon o nutném vývoji ku kolektivismu vedoucím).

Rozdíly jeví se především v tom, že přirozené zákony jsou absolutní, mechanické nutnosti na místě a času nezávislé, kdežto u zákonů národohospodářských za příčinou spolupůsobící vůle lidské a možnosti úprav autoritativních (právní řády) mluvíti lze jen o platnostech relativních. Mohou sice i společenské vědy užívati metody izolující, avšak izolace může vždy provedena býti v pomyslu, umělým obratem logickým, kdežto vědy přírodní mají možnost i izolací reálných, t. j. skutečného odloučení jiných rušivých činitelů (výhodu experimentu). Tyto rozdíly jsou namnoze důvodem, že se žádá, aby se označení „zákon“ pro pojmové nutné nebo skutkové pravidelnosti v oboru věd sociálních ani neužívalo.

Alespoň však z nich vyplývá, že není správně užívati v oboru věd společenských názvu *exaktní zákony*, jehož si různé směry badání národohospodářského pro své výsledky osobily.

Exaktnost přírodovědecká zakládá se na možnosti přesného vyjádření kvantitativního (měrou, váhou). Toho není ani u abstraktních zákonů národohospodářských hypoteticky získaných (jak mylně o nich tvrdí Menger), neboť psychické elementy, s nimiž se tu počítá, jsou kvalitativně velmi rozdílné. Ani nelze analogicky užívati přírodovědeckého pojmu exaktnost pro sebe pečlivěji provedené induktivné vyšetření všech příčin určitých konkrétních jevů (jak mylně míní Schmoller). Ani

t. zv. statistické zákony, ač vyjadřují se čísly, nejsou v udaném smyslu exaktní, neboť ony vyjadřují pouze pravidelnosti ve velkých počtech jevů platné (t. zv. zákon velkých čísel), kdežto na př. zákon tíže o malé kapce stejně platí, jako o ohromných massách kosmických.

2. Mezi praktickými naukami přírodovědeckými a společenskými (tedy i národohospodářskými) panuje ten veliký rozdíl, že u prvnějších platí bezprostřední a výlučná aplikace theorie, u těchto však nikoli, protože zde rozhodují cíle, které si lidé pod vlivem ethických požadavků a snah po lepší účelnosti kladou. Tyto jsou vodítkem kritiky panujících stavů, theorie dává pak vodítka o mře, způsobu a prostředcích k dosažení cílů těch. (Můžeme na př. přiměřenými organisacemi vyloučiti v jistém oboru soutěž a regulování ceny nabídkou a poptávkou i upravovati ceny sazbami. Srovn. níže o zákonech cenových.)

E. Soustava nauky. Důležitější soustavné spisy.

Kdežto starší spisovatelé francouzští a angličtí theoretickým výkladům svým jenom ve volném spojení připojovali stručné výklady z t. zv. praktické nauky hospodářské a z vědy finanční (v této vynechávajíce obyčejně technickou stránku), kterýž zvyk udržel se v literatuře anglické hluboko do 19. stol., objevila se v Německu záhy systematika, jejíž základem jest rozdělení na trojí část. Slovem „politická ekonomie“ totiž zahrnul se celý obor theorie národohospodářské i věd praktických, při čemž pro theoretický díl se reservovalo pojmenování „nauka národohospodářská“, pro praktickou část, vyjmouc vědu finanční, pojmenování „politika národohospodářská“; věda finanční tvořila třetí, samostatnou část. Ovšem, t. zv. nauce národohospodářské přisuzoval se úkol vykládati zákony hospodářského života beze všeho ohledu na působnost státu, o kteréž působnosti výklad se vyhrazoval pouze části praktické, avšak to právě se vysvětluje z badatelské metody, která vycházela z oněch určitých všeobecných praemiss, o nichž výše zmínka se stala (ad 3 a—e), a z jejich soukromohospodářského stanoviska. Theoretická tato část stala se takto vlastně (jak již výše podotčeno) pouze naukou o soukromohospodářském oboru za vlády svobodné soutěže. Teprve tím, že se počalo přihlížeti k hospodářstvím veřejným jako nezbytnému článku hospo-

dárského organismu, že jejich hospodářská povaha, typické tvary jejich i vzájemné vztahy k hospodářstvím soukromým počaly se vyšetřovati, nabyla i theoretická část nové přiměřenější podoby.

První, jenž z dotčených stránek k hospodářstvím veřejným v celé soustavě nauky počal přihlížeti, byl Schäffle: „Gesellschaftliches System der menschlichen Wirtschaft“. Není již sice nyní stát z theoretické vědy národohospodářské vyloučen, ale theorie tak zv. veřejných hospodářství nepopíratelně dosud skrovně jest vyvinuta. (Rozsáhlý pokus od Saxa: „Grundzüge der theoretischen Staatswirtschaft“.)

V části praktické (t. j. politice národohospodářské) vykládána pak nauka o jednotlivých hlavních oborech produktivních činností, tedy o výrobě prvotní, o průmyslu, tržbě, bankách, transportu atd., ale vyšetřením charakteristických zvláštností každého z těchto odvětví, jakož i historickým studiem jich rozvoje přišlo se i zde k tomu, že předesílaly se na př. výkladům o agrární nebo průmyslové politice zvláštní úvodní části theoretické, jež při té příležitosti jaksi příhodněji byly umístěny, nežli ve všeobecném oboru theorie. Proto se namnoze nyní rozřídí raději politická ekonomie v část všeobecnou a v část zvláštní (Wagner), která obsahuje i theorii i praktické maximy (politiky) příslušných těch jednotlivých odvětví činností hospodářských, o nichž jedná. Pokud pak v t. zv. části zvláštní obsaženo je učení o národohospodářské působnosti státu, stýká se látka příslušných výkladů zároveň s oborem vědy, která jedná o činnostech státu za účelem dosažení jeho úkolů, t. j. t. zv. věda správní (věda o právu veřejném). K dotčeným dvěma částem připojuje se pak dosud jako další zvláštní část věda finanční, t. j. věda o finančních hospodářstvích státu a samosprávných svazků politických uvnitř státu (zemí, okresů, obcí, atd.). Arci, namnoze jedná se o finanční vědě i ve spisech úplně samostatných, rovněž jako o hospodářské politice jedná se v systematické souvislosti ve spisech o správě veřejné.

Nejdůležitější souborné knihy o politickém hospodářství podali: v anglické literatuře: Ad. Smith (1. vyd. 1776), Ricardo (1. vydání z. zv. 1817), v pozdější době J. St. Mill 1848, nověji ještě Jevons (1871), Sidgwick (1883) a Marshall 1890 (pouze I. díl něm. překl. 1905); ve francouzské lit.: J. B. Say, z pozdější

doby zejm. Rossi, Garnier, Baudrillart; nejnověji více k moderním požadavkům se klonící Cauwès, Gide, Funck-Brentano, menší populární nástin též Laveley, Droz. Do češtiny přeloženy Gide, Laveley, dříve Droz od Fr. Riegra, mezi německými ze starších nejdéle v oblibě byl soustavný spis Rauův, největší z učitelů ještě v duchu starší anglické školy působivších byl Herrmann (Staatswirtschaftliche Untersuchungen), ze zakladatelů historické školy především Roscher (Grundlagen der Nat.-Ök., 4 díly), kdežto nové směry zastupují Schäßle (Das gesellsch. System), Wagner (Polit. Ökonom., velké dílo, z části od zvl. spolupracovníků), Cohn (System der Nat.-Ök.), Conrad, mezi nejnovějšími výborný Philippovich (Grundriss der polit. Ök.), menší, ale velmi dobrý Joh. Fuchs (ve sbírce Goeschenově). Též Lehr (Grundbegriffe). Základní dílo historického směru Schmoller (Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre). V podobě sborníku od více spisovatelů vydal obsáhlý „Handbuch“ Schönberg (3 vyd.). V podobě veliké sbírky objemných monografických zpracování Kuno von Frankenstein. V polské literatuře soustavné spisy Bilińského, Daszyńské a novější Głabińského. (I. díl.)

V Čechách počal pěstovati národohospodářskou vědu monografickými spisy („O státcích a pracích nehmotných“, „Průmysl a postup výroby jeho“) a překladem franc. knihy učebné Drozovy Fr. L. Rieger; později vydali souborné knihy Chleborád a Wellner; dobrý nástin ve směru moderním Kaizl.

Díla o dějinách vědy národohospodářské: Blanqui (franc., zastaralé), Kautz (něm.), Dühring (něm. jednostr.), Eisenhart (něm.). Stručný přehled ve sborníku Schönbergově od Scheela a všech větších učebnicích. Též Cossa (ital.) a Chodskij (rusky, přelož. do češtiny). K nejlepší náležejí „Dějiny vědy národohospodářské“ od Ingrama (z angličtiny přeloženo do češtiny), Onckenovy „Dějiny vědy národohospodářské“, dosud I. díl. Ve sborníku Schönbergově jsou při jednotlivých státcích dosti podrobné přehledy literatury. Obširnější v Conrada a Elstera „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“. Při jednotlivých monografiích sbírky Frankensteinovy obširná bibliografie.

Slovníky národohospodářské: Say a Chailley („Dictionnaire de l'économie politique“), Conrad, Löning, Elster, Lexis („Handwörterbuch der Staatswissenschaften“, nejobsáhlejší), Bruder („Staatswissenschaft der katholischen Görresgesellschaft“). Nejnovější, men-

šího rozměru, ale velmi zdařilý, Elster („Wörterbuch der Volkswirtschaft“ in 2 Bänden).

Hospodářsko-politické informace, hledíc k Rakousku, v „Österreichisches Staatswörterbuch“ od Mischlera a Ulbricha. Četné obšírnější články v „Ottově Slovníku Naučném“.